

1. Fenntartható fejlődési kulcsindikátorok – társadalmi erőforrások mutatói

Kiindulópontok

A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia¹ (továbbiakban: Keretstratégia) a lehetséges fenntarthatósági szempontból releváns erőforrásoknak négy nagy csoportját különbözteti meg: *humán, társadalmi, természeti és gazdasági* erőforrások. Ahogyan a Keretstratégia is megállapítja az erőforrások egy részével kapcsolatosan számos hazai és nemzetközi áttekintés, elméleti javaslat és monitorozási gyakorlat létezik, *a társadalmi erőforrások* egzakt, monitorozásra alkalmas indikátor-rendszerében azonban komoly hiányosságok vannak.

Ennek részben az az oka, hogy – noha a társadalmi erőforrásokkal kapcsolatos irodalomban számos kísérlet folyik alkalmas indikátorok kifejlesztésére és bizonyos, a társadalmi folyamatokat nyomon követő indikátorok rendszeres monitorozása is sok ország esetében rendelkezésre áll – a kifejezetten a fenntarthatósági problematikába illesztetten kevés ide kapcsolható jó gyakorlattal lehet találkozni.

A fenntarthatósági probléma négy területe közül a *humán* (demográfiai) területen szükséges indikátorok azt vizsgálják, milyen módon lehet követni a társadalom reprodukciós képességének alakulását (pl. „alulnépesedési” szituációkban, iskolázottság tekintetében, stb). Ez egy más természetű probléma, mint amikor a *környezeti* dimenzióban valamilyen véges erőforrás túlhasználatának veszélye áll fenn, (pl. „túlnépesedési” szituációkban). Az emberi társadalmak *gazdasági* értelemben vett fenntarthatósági kérdései ahhoz kapcsolódnak, hogy a jelenbeli gazdasági növekedés/fejlődés milyen mértékben valósul meg jövőbeni erőforrások túlhasználatával, ilyen értelemben fenntarthatatlanná változtatva a társadalom működését. Végezetül (de talán elsősorban) a *társadalmak* fenntarthatóság szempontból vett túlélési esélyei mindenekelőtt azon múlnak, hogy a társadalmak és a bennük élő egyének mennyire képesek felmérni a probléma súlyát, kialakulásának mechanizmusait és mennyire képesek közös, koordinációra épülő megoldásokat kidolgozni a maguk számára.

A környezeti, gazdasági és humán fenntarthatósági problémák kezelésének társadalmi mechanizmusai mások attól függően, hogy helyi (tradicionális közösségeket érintő), nemzeti (kormányzatokat érintő) vagy globális (szupranacionális kormányzási problémaként felmerülő) szinten vizsgáljuk őket. A társadalmak erre való képessége azonban jelentős mértékben múlik az értékszerkezeten, a normakövetés/normaszegés általános mintázatain, hagyományok, tradíciók, szocializációs mechanizmusok révén kialakult konfliktuskezelési technikákon. Alapvetően ugyanis ez hozza létre azt a társadalmi közeget, amelyben a társadalmak sokk-tűrő/alkalmazkodási képessége nem elégséges és az alkalmazkodás hiánya önmegsemmisítő folyamatokat indít el, vagy amelyben a társadalmak sikeresen birkóznak meg a problémáikkal.

¹ A fenntarthatóság felé való átmenet nemzeti koncepciója (Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia 2012) Tervezet 2.0 . 2011. október 20. http://www.nfft.hu/dynamic/NFFS2012_2_0_20111020.pdf (letöltés: 2012 január 6)

A probléma egyik első, nagyhatású exponense, Garret Hardin „A közlegelők tragédiája”-ként írja le a helyzetet. Az ebbe a típusba sorolható esetekben (véges, közös használatban levő természeti források, racionális, önérdeteket követő egyének, egyéni, koncentrált haszon, szétteríthető, diffúz költségek) Hardin szerint (miközben amúgy teljességgel racionális) az egyéni önérdet-követés a természeti erőforrás kizsákmányolásához vezet, a problémának „technikai” megoldása nincs, társadalmi értelemben pedig „fogoly dilemmája” típusú helyzet alakul ki, amelynek viszont vannak lehetséges „társadalmi” (és demokratikus) megoldásai². Hardin (is) azt ajánlja, hogy mivel az önkorlátozás/morál/lelkiismeret önmagában nem elégséges, erre építve nem lehet öfenntartó megoldást találni, csak a kölcsönös megállapodásra épülő megoldások lehetnek eredményesek. Más oldalról, Jared Diamond esettanulmányaiból³ is számos illusztráció sorolható fel arra, amikor ennek fel nem ismerése emberi társadalmak önmegsemmisítő gyakorlataihoz vezetett. Elinor Ostrom munkássága⁴ során nagyon sok olyan esetet azonosított, ahol kisebb-nagyobb közösségek a maguk „természetes” módján képesek voltak megoldásokat találni olyan, az erőforrások potenciális „túlhasználatának” veszélyével járó helyzetekre, amelyekről a szigorú értelemben vett játékelméleti expozícióból csak az önmegsemmisítő kimenet lett volna várható. Ahogy kifejtette, az emberi közösségek hasonló szerkezetű szituációkban nagyon sokféle „spontán” megoldással is szolgálnak. Mindez zömmel annak köszönhető, hogy a korábbi formalizálásokban használatos piac-állam dichotómia is és a magánjavak-közjavak értelmezése túlzottan leegyszerűsítő volt. Ostrom gondolatmenetét továbbgondolva érdemes megkeresni a fenntarthatóság társadalmi előfeltételeinek, a természeti erőforrások „közösségi kormányzásának” a társadalom tagjainak értékszerkezetében, problématudatosságában, kooperációs és probléma-megoldási képességében rejtő elemeit és az ezekhez hozzárendelhető indikátorokat.

A feladat

1.1.1. A kiírás elvárásai

kutatási feladat célkitűzése: javaslatok készítése, alternatívák bemutatása a társadalmi erőforrások állapotát reprezentáló mutató(k) kialakítására.

A kutatás alapkérdései:

- (1) Milyen tényezők, milyen módon mérhetők ezen indikátor(ok) alkalmazása során?*
- (2) Lehetséges-e a fenti tényezőket mérő részmutatókból egy kompozit mutatót alkotni?”*

A probléma feldolgozásához abból kell kiindulni, hogy a Keretstratégia a társadalmi erőforrások monitorozására három index kidolgozását javasolja:

- i. FENNTARTHATÓ ÉRTÉKRENDSZER INDEX, amely a személyes sors irányíthatóságába vetett hit, a mások iránti tisztelet, a munkamotivációk, a felelősségvállalás és a kockázatvállalás jelenségeit méri.

² Hardin, G. (1968): The Tragedy of the Commons. Science. Vol 162. 13. December 1968

³ Ld például Diamond, J. (2007): Összeomlás . Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez Budapest: Typotex Kiadó 2007

⁴ V. ö. Ostrom, E. (2009): Beyond markets and states: Polycentric governance of complex Economic systems Nobel Prize lecture, December, 2009

- ii. BIZALOM INDEX, amely különböző (foglalkozás, kor, szegény/gazdag) jellemzőkkel bíró személyek megbízhatóságát, illetve az intézményekbe vetett bizalmat mutatja.
- iii. PÉNZHASZNÁLATI HEDONIZMUS INDEX, amely a pénzköltési attitűdöket méri és megmutatja, hogy mely fogyasztói csoportokat jellemez túlköltekezés, és melyeket takarékoság.

1.1.2. A kidolgozással kapcsolatos általános szempontok

Indikátor-fejlesztési munkálatok során – amelyet egyébként a Tárki számos korábbi projektjében végzett már nemzetközi kontextusban, magyarországi vagy EU megrendelők számára⁵ – a jó/hatékony indikátorok kiválasztásának alapvető kritériumait mindig tekintetbe kell venni. Fontos például, hogy

- Az indikátor a probléma lényegét ragadja meg, a tartalma legyen egyértelmű, széles körben érthető és elfogadott
- Az indikátor legyen robusztus és statisztikai értelemben validált, a mintákból becsült mutatók esetében a becslések közzététele biztosítsa ennek értékelhetőségét (pl. statisztikai hiba közlése)
- Az indikátor biztosítsa a nemzetközi összehasonlíthatóságot, tehát a definíció és a számítási módszertan nemzetközileg alkalmazott definíciók és adatgyűjtési sztenderdek figyelembe vételével történjen
- Az indikátor elérhető és időszerű adatokból álljon elő, a rendszeres nyomon követés lehetősége biztosított legyen
- Az indikátor a policy gyakorlat szempontjából legyen releváns, tehát legyen érzékeny a társadalmpolitikai beavatkozásokra, de ne legyen manipulálható⁶

Mindezek mellett a komplex, összetett indexek alkalmazása külön speciális elvárásoknak való megfelelést is jelent, amelyek adott esetben témaspecifikusan nagyon nehezen megvalósíthatóak is lehetnek. Abban ugyanis, hogy a végül megalkotott kompozit indexek mennyire képesek megfelelni a fenti kritériumoknak, szerepet játszik az, hogy

- a vizsgálat témaköreire időben és térben egyaránt hézagmentesen előálljanak a megfelelő elemi indikátorok

⁵ v.ö. Child well-being project (http://www.tarki.hu/en/news/2011/items/20110531_en.html), SSO „social climate index” project (http://www.socialsituation.eu/research-notes/RN05_2010_Social%20climate.pdf)

⁶ Atkinson, T., B. Cantillon, E. Marlier and B. Nolan (2002): Social Indicators. The EU and Social Inclusion. Oxford: Oxford University Press. és Marlier, E., T. Atkinson, B. Cantillon, B. Nolan (2007): The EU and social inclusion. Facing the challenges. Bristol: The Policy Press

- rendelkezünk egy világos aggregációs procedúrával arra nézve, hogy az adott elemi indikátorokból miképpen állnak elő az indexek
- a kompozit indikátorok előállításánál alkalmazott súlyok világosak, értelmeseek, kellően jól indokoltak, reprodukálhatóak legyenek
- rendelkezésre álljanak érzékenységi tesztek arra vonatkozóan, hogy az egyes elemek illetve az alkalmazott aggregálási eljárások és súlyok változtatása milyen eredményekkel jár a kapott kompozit indikátorokra vonatkozóan.

Javasolt módszertan

A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanácsa részére a TÁRKI Zrt. 2011-ben tanulmányt készített a *Társadalmi értékek és fenntartható fejlődés* címmel. Ennek a jobbra kutatási eredményeket összefoglaló munkának a kiinduló gondolata az volt, hogy egy ország hosszú távú fenntarthatóságát nem kizárólag gazdasági, természeti vagy intézményi erőforrások szavatolják, hanem létezniük kell bizonyos gondolkodásmintáknak, amelyek a hosszú távú fenntarthatóság szempontjából előnyösek.

A részletes irodalmi áttekintések is azt mutatták azonban, hogy nincsen erre a célra kidolgozott indikátor. A meglévő mutatók ugyanis az általunk vizsgált fogalmat részeire bontva vizsgálták és vagy a fenntarthatóság, vagy a társadalmi tőke komponensre helyezték a hangsúlyt. Megközelítésünk újszerűsége azonban éppen abban áll, hogy az említett két komponenst (fenntarthatóság; társadalmi tőke) kölcsönhatásában igyekszünk megragadni. Olyan indikátorok kidolgozását tartjuk szükségesnek, amelyek a társadalom hosszú távú fenntarthatóságához és prosperitásához (fenntarthatósági komponens) szükséges emberi (hozzáállásbeli, értékrendbeli) tényezőket is monitorozzák (társadalmi tőke komponens). Korábbi közgazdasági és szociológiai elemzések⁷ bizonyították, hogy a bizalom, a mértékletesség, a személyes sors irányíthatóságába vetett hit, mások tisztelete, munkamotivációk, felelősségvállalás és kockázatvállalás hozzájárulnak a hosszú távú prosperitáshoz.

Társadalmi indikátorokról lévén szó, a kidolgozandó mutatóink aktuális értékeinek értelmezése körültekintést igényel, mivel önmagában egy puszta szám semmitmondó lehet. Értelmezhető jelentéssel bír azonban, ha egy jól definiált módszertannal kidolgozott mutató változásának trendjéről beszélünk, illetve, ha egy mutató adott országban mért szintjét ugyanennek az indexnek más országokban mért szintjével hasonlítjuk össze. Az indikátorok kidolgozásához tehát mindenképpen nemzetközi összehasonlító vizsgálatokat kell felhasználni, olyanokat, amelyek lehetőség szerint rendszeres időközönként kerülnek lekérdezésre. A TÁRKI több ilyen adatállományhoz is hozzáfér (European Values Study, World Value Survey, European Social Survey, International Social Survey Program,

⁷ ACEMOGLU, Daron – JOHNSON, Simon – ROBINSON, James (2004): Institutions as the fundamental cause of economic growth NBER Working Paper 10481, online: <http://www.nber.org/papers/w10481>; PHELPS, Edmund S. (2006): Economic Culture and Economic Performance: What Light Is Shed on the Continent's Problem? CCS Working Paper No.17, Center on Capitalism and Society, Columbia University, New York, July.; TABELLINI, Guido (2005): Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe. Cesifo Working Paper No. 1492 http://www.cesifo-group.de/DocCIDL/cesifo1_wp1492.pdf

Eurobarometer), így az ezekből nyert adatok hozzáférhetőek lesznek az indexek előállításához.

Az indexek kialakításához szükséges adatokat tehát lakossági kérdőíves felvételekből merítjük. Bár az összehasonlíthatóság érdekében a mutatókat ország-szinten adjuk meg, fontos tudatosítani, hogy az országokra kiszámolt értékek az adott ország területén élő egyéni válaszok aggregálása. Ennek eredménye, hogy az országokra kiszámolt mutatók rendelkeznek hibahatárral (és ezeket a mutatók esetében közölni kell), illetve mivel a mutatók egyéni szinten „keletkeznek”, azokkal mikro-elemzések is végezhetőek.

Az indexek kidolgozása során vizsgálat tárgyát kell képeznie annak, hogy a Keretstratégia által mérni kívánt területek összevonhatóak-e (ha igen milyen feltételekkel) egy összetett indexé. Kompozit indexek kialakítása során ugyanis mindig problémát jelent az, hogy amennyiben túl széles azoknak a mért jelenségeknek a köre, amelyeket az index tömörít, a mutató értékének változása egyáltalán nem vagy csak nagyon komplikált módon értelmezhető.

A TÁRKI Zrt korábbi, hasonló témájú és tartalmú munkái

A TÁRKI Zrt több nemzetközi és hazai projekt keretében is végzett indexek kidolgozására validálására vonatkozó vizsgálatot, illetve intézetünkben rendszeresen folynak érték és attitűd vizsgálatok.

Az Európai Unió megbízásából a Social Situation Observatory projekt keretében a TÁRKI kidolgozott a társadalmi klíma mérésére alkalmas mutatókat és azok értékéről jelentéseket készített a 2008-2011 közötti időszakra vonatkozóan. http://www.socialsituation.eu/research-notes/RN05_2010_Social%20climate.pdf

A TÁRKI Társadalomkutató Intézet jelentést készített *A gyermek jól-lét monitorozása az Európai Unióban* címmel, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkársága megbízásából. A jelentés főbb témái közé tartozott egy javaslat a gyermek jól-létet és gyermekszegénységet mérő, kiegyensúlyozott és komplex indikátorrendszer kialakítása. http://www.tarki.hu/en/research/childpoverty/tarki_chwb_mainreport_online.pdf

A nemzeti Fejlesztési Ügynökség megbízására az öngondoskodás, normakövetés, normaszegés, egyéni érvényesüléssel területen értékeket mérő indexeket dolgoztunk ki. Megvizsgáltuk, hogy ezek az értékek miként kapcsolódnak egymáshoz és milyen társadalmi csoportokra jellemzőek. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/nfu_zarotanulmany.pdf

A 2009-es év folyamán gazdasági attitűdöket európai szinten vizsgáló tanulmánykötet publikáltunk számos nemzetközi összehasonlító vizsgálatok adatainak felhasználásával. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_kotet_teljes.pdf

Határidők és teljesítés

A TÁRKI Zrt a felvázolt munka teljesítésére 1 db tanulmányt készít, amelynek terjedelme legalább 60 oldal és tartalmazza az indexek létrehozáshoz szükséges elméleti megfontolásokat, módszertani ajánlásokat fogalmaz meg, illetve közli az indexek előállításának pontos algoritmusát és azokat az adatforrásokat, amelyekből a mutatók kiszámíthatóak. Amennyiben az szükségesnek látszik, a tanulmány tartalmazni fog olyan infrastrukturális ajánlásokat is, amellyel az index rendszeres előállítása biztosítható.

A TÁRKI Zrt a szóban forgó tanulmányt A/4 formátumban, 3 példányban cégszerűen aláírva, továbbá elektronikus formátumban (pdf), illetve CD-n rögzítve adja át a megrendelőnek legkésőbb 2012. május 30-ig.

A kutatás költsége

A jelen összefoglaló II. és III. részében felvázolt munkát a TÁRKI Zrt 2.950 ezer Ft +ÁFA összegért tudja elvállalni.